

svensk historie, der kunne pege på en udvikling i retning af en svensk model, men at de ledende foretog et bevidst valg, der i øvrigt ikke var så let at udføre, som det kunne se ud til bagefter.

Jan Thelander slutter det store festskrift med en artikel, der ikke, som titlen siger, handler meget om miljø, men om eksperten contra lægmanden i politik og i tænkemåde, delvis i filosofisk

belysning. Forfatteren går ind for, at begge, forskellige tænkemåder er nødvendige. Rationalitet kan ikke undvære mystik og omvendt.

Forskelligheden i bidragene og de mange behandlede temaer har formentlig bekommet fødselaren godt, og læseren har på kompetent facon fået en indføring i mange emner.

Kay Lundgreen-Nielsen

NYERE TID

Mikael Venge: *Det gamle Aalborghus. Told og skatter på Christian II's tid.* (Told- og Skattehistorisk Selskab, 1991). 198 s.

Mikael Venge har givet os et fængslende og troværdigt billede af det nordjyske administrationscentrum i Ålborghus på Christian II's tid. Hovedpersonen er den nidkære og emsige lægesøn, Hans Bartholomeussen eller Hans Tolder, identificeret ved sit embede som tolder, tillige borgmester og fra 1519/20 endog lensmand i Ålborg, som forfatteren fremtryller et meget nærgående og spændende billede af. Men også andre personer fra tiden får vi interessante strejflys over: Niels Clementsen, Eiler Bryske, Stygge Krumpen, Rasmus Clementsen, som Christian II kunne bruge i sin effektive administration i Nørrejylland.

Kildematerialet er et omfattende brevstof fra Christian II's kancelli publiceret i P.F. Suhm: *Nye Samlinger til den Danske Historie* (København 1792), suppleret med breve fra Lars Sjödin: *Handlingar till Nordens historia 1515-1523* (Stockholm 1967-79),

sammenholdt med utrykte lens- og toldregnskaber fra Ålborg: fire lens- og to toldregnskaber fra Hans Tolders hånd og to lensregnskaber fra Eiler Bryskes, samt et lensregnskab fra Ove Vincentsen Lunges hånd. Og Venge er mand for at få tidens brevsprog til at tale. Vendinger og formuleringer fanges og springer levende og meningsfyldte læseren i møde fra de hengemte papir- og pergamentsider. Afsnittitler viser sig ofte at være løsrevne og malende brevcitater, der anslår afsnittets tema, virkelig spændende læsning. Venge, der kender tidens personer og begivenheder ud og ind, er en ypperlig cicerone i tolkningen af brevsprogets ofte lidt kryptiske vendinger. Det er ikke videre charmerende karaktertræk, han lokker frem af de agerende personers breve, specielt ikke af den forbavsende åbenhjertige og selv-sikre Hans Tolders. Man kommer tæt på tidens personer, især på stemningen i kredsen omkring Christian II.

Vi følger med kongens skatteopkrævere, Stygge Krumpen, Knud Henriksen Gyldenstjerne, Rasmus Clementsen og naturligvis Hans Tolder på jagt efter ekstraordinære skatter hos bønder

og især hos kirke og adel, og her berører Venge et interessant problem: Hvordan skaffede man sig et realistisk ligningsgrundlag? Her var en snushane som Hans Tolder utvivlsomt et uvurderligt aktiv.

Vi er vidne til aflønning og bespising af det store folkehold, til arbejdet i tegloven, til forberedelserne ved de kongelige besøg i Ålborg og jagtgårdene i Rold skov. Vi er med, når tolderren salter Limfjordssild, selv om det næppe er rigtigt, at silden gyder i april-maj (s. 88), det var Skånesild i august, der var fuldsild; men Hans Tolder skriver også kun, at silden »går til«, og den noteres til 5 1/2 hvid pr. vol (å 80 stk.), og der gik 20 vol på en tønne. »Så kan vi selv regne ud, at en tønne rummede 1600 sild og kostede 1 mk og 1 hvid«, skriver Venge (s. 88). Det ved jeg nu ikke, jeg regner 20 vol á 5 1/2 hvid = 110 hvid = 2 mk 4 sk 2 hvid, eftersom 1 mk = 16 sk á 3 hvid.

Hans Tolder salter sild med 6 1/2 læster baye-salt og får 1 læst sild pr. 5 tdr. baye-salt, hvilket Venge regner ud til rigeligt 15 læster sild (s. 89). Hans Tolder har nu nok fået 20 læster sild, for han har utvivlsomt sikret sig de autoriserede 16 tdr. pr. læst baye-salt, altså 102 tdr., mens Venge åbenbart har regnet med Lüneburg-salt-mål: 12 tdr. pr. læst.

Vi kigger tolderren over skulderen, når han opkræver sine toldbeløb med store armbevægelser ikke tynget af smålige tariffhensyn. Ålborgkøbmænd slap af og til billigere i øxnetold, et par af dem slap dog endnu billigere hos Venge end hos Hans Tolder, fordi Venge (s. 37) omregner gylden til 2 mk da. i stedet for 2 1/2 mk da., der var den reelle takst tilbage til ca. 1500.

Venge er tillige bekymret over, om Hans Tolder nu også håndhæver Viborgforordningen af 23/10 1515, der foreskriver, at øxnekøbmænd højst må ud-

føre 100 okser + 50 ved en svend »om året«, skriver Venge (s. 38), men forordningen siger nu pr. marked, og det har Hans Tolder nok holdt sig til.

Ved opregningen af madvarer til det store folkehold (s. 142ff) er vi lidt handicappet, fordi vi hverken ved, hvor mange mennesker eller hvor lang tidsperiode, mængden af mad skal række til. 16 1/2 lispund rugmel imponerer åbenbart Venge, der dog går på listesko og blot i note 214 nøjes med forsigtigt at skrive, at »1 lispund korn vistnok var mere end 1 læst korn« (s. 191). Der henvises til Søren Balle, der ganske korrekt meddeler 1 læst korn = 12 pund korn. Venges ræsonnement må være, at 1 lispund = 8 kg = 16 pund. Men Søren Balle regner jo ikke med skålpund, kære Venge. 1 læst korn = 12 skippund á 320 skålpund, altså = 3.840 skålpund. Populært sagt svarede skibslæsten i Østersøområdet jo til 2 tons Danzigerrug, så her er unægtelig en svips af dimensioner, men altså kun i noten.

I sin iver efter at skildre Ålborgs store betydning i Christian II's told- og skatteadministration i Jylland, kan man befrygte, at Venge tegner en anelse skævt: »Som Danmarks største len var Ålborghus monarkiets vigtigste skatteobjekt og efter Øresundstolden utvivlsomt også dets givtigste toldsted« (s. 12). Det sidste er vist ikke helt så »utvivlsomt«, som Venge mener. På s. 28 indrømmer han, at flere toldsteder vest for Storebælt var henlagt til enkedronningens underhold, »men den dynamiske Limfjordsby havde kongen ikke givet fra sig«. Det var nu slet ikke Christian II, men hans fader, der havde overladt enkedronningen toldsteder til hendes underhold. Men Christian var naturligvis nødt til at holde »grabberne« fra moderens toldsteder, hvor tariffene da heller ikke steg uafsladeligt som ved Ålborg og andre kongelige toldsteder.

Trods toldstigningerne i påskeforord-

ningen 1516, som Hans Tolder efter bedste evne søgte at kradse ind, til tider endda til overflod, nåede told- og siseindkomsten i Ålborg 1517 og 1518 ikke over 1.500-1.600 mk på årsbasis (s. 40). Til sammenligning opkrævedes i 1519 ved enkedronningens toldsted i Ribe med de gamle lave takster (2-2 1/2 sk pr. hest eller okse mod Ålborgs 8 sk eller endnu mere) blot ved de to markeder ved Marie bebudelsesdag den 25/3 og Vor Frue fødselsdag den 8/9 i alt 1818 mk, hvortil skal medregnes et ukendt beløb til St. Hans-marked + hele den løbende lokale toldoppebørsel imellem markedstiderne, der varetoges af dronningens stedlige tolder. Ribe toldsted må antagelig i 1519 have givet enkedronningen et sted mellem 2.000 og 2.500 mk i alt. Tænk, hvad det kunne blive til, hvis Christian II kom til! Målt i vareomsætning kunne Ålborg ikke måle sig med Ribe toldsted med store oksemarkeder i Christian II's tid, næppe endda i toldprovenu, selv med en Hans Tolder.

Christian II's håndfæstning § 27, der foreskriver, at vanbyrdinge, der havde slot, len eller landsting, med det første skulle afsættes til fordel for »gode indfødte rigens ædlinge«, antages normalt at sigte til Niels Clementsen, der da også fratrådte Kalø slotslen i 1514 og sit landsdommerembede i 1515. I 1516 gjorde han imidlertid ifølge Venge come back på Ålborghus »uanfægtet af adelens raserianfald« (som vi nok må tænke os til) (s. 23) og »uagtet håndfæstningens klokkeklare bestemmelser« (s. 24); senere tales om den mand, der havde trodset selve håndfæstningen (s. 26). Hvis håndfæstningen var overtrådt, var det vel ikke Niels Clementsen, men Christian II, der trodsede den. Det er imidlertid tvivlsomt, at Christian II allerede i 1516 skulle have vovet åbenlyst at bryde håndfæstningen. Men blev håndfæstningen nu også virkelig brudt

ved placeringen af Niels Clementsen på Ålborghus?

Mogens Gøye forlenedes 30/3 1516 med Skanderborg, men noget lensbrev til Niels Clementsen på Ålborghus i 1516 kendes ikke (s. 22), til Eiler Bryske 1518 ikke heller, så lidt som til Hans Tolder 1519/20 (s. 49), bemærker Venge lidt forbløffet. Hans Tolders embedsstilling omtales i øvrigt yderst formløst (s. 78ff). Forklaringen er sikkert, at man i tidens terminologi skelnede skarpt mellem len, der var »forlenet til gode mænd med al kongelig rente og rettighed«, og len, der lå til det kongelige fadebur på regnskab. Ved de sidste betaltes løn, men overdroges ingen kongelige rettigheder, og følgelig udstedtes heller intet lensbrev med kongelige bemyndigelser. Venges formulering: »den type af len, der var bortforlenet på regnskab« (s. 115f) udtrykker derfor en misforståelse af lensforholdet. Et regnskabslen var slet ikke bortforlenet, men lå til fadeburet (se herom William Christensen: *Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede* (København 1903/1974), s. 198f).

Eiler Bryske var derfor ikke slotshøvedsmand, selv om han var højadelig. Han var – som Hans Tolder rigtigt skriver i sin famøse karakteristik af ham – »slotsfogeden er ikke en hvid værd til Eders gavn, uden det går anderledes til« (s. 58). Set i det lys var Eiler Bryske aldeles ikke »den førende lensmand i riget« og tålte slet ikke sammenligning med Mogens Gøye (s. 51).

Venge har muligvis ret i, at Ålborg har været lidt provinsiel i Hans's tid. Hans har næppe tillagt lenet de muligheder, som sønnen gjorde. Under Hans var det store len bortforlenet til landsdelens højadelige magnater Mourids Nielsen Gyldenstjerne til Ågård, Niels Høgh til Eskær og siden til Mogens Gøye. Når Venge udnævner Mourids Nielsen til »utvivlsomt Nørrejylland's rigeste og mægtigste mand« (s. 13), er det

vel lidt overdrevet. I farten må han vist have glemt Erik Ottesen Rosenkrantz til Bjørnholm, Boller, Møgelkjær med (ifølge skifte 1499) ca. 800 bøndergårde. Ved at flytte Mogens Gøye til Skanderborg inddrog Christian II imidlertid Ålborghus under fadeburet og skabte dermed muligheder for den effektive kongelige udplyndring af det rige Limfjordsområde af den ene foged mere samvittighedsløs end den anden, såle-

des som Venge har givet os et fortrinligt billede af.

Venges beskrivelse af Ålborghus er en yderst læseværdig bog, og trods de anførte forbehold giver den på flere områder en tankevækkende og forbedret indsigt i vor viden om Christian II's tid og især om hans styres opportunistiske administration.

Poul Enemark

DET 19. ÅRHUNDREDE

Bent Jørgensen (udg.): *Elsmark-dagbogen 1748-1835*. (Landbohistorisk Selskab, 1993). 70 s.

I 1986 udgav Landbohistorisk Selskab Christen Hansens dagbog fra Elstrup på Nordals for årene 1766-1810. Nu foreligger fra en landsby tæt derved og fra nogenlunde samme periode optegnelser fra Peder Thomsen og hans søn af samme navn. Det er ikke det eneste, de to bondedagbøger har til fælles. Begge kendes kun i afskrifter, udfærdiget af medlemmer af familien Knudsen på Lysholm i Egen sogn. Mens Elstrup-dagbogen synes komplet overleveret, er *Elsmark-dagbogen* imidlertid kun bevaret i fyldige uddrag, gjort af den flittige folkemindesamler, pastor Chr. Knudsen. Uddragene vedrører tidspunkter for såning og høst og høstudbyttet, vejrets luner, årets arbejder og især opsigtsvækkende begivenheder som forbrydelser, henrettelser og ulykker. Som normalt for datidens dagbøger drejer det sig om registrerende, ikke reflekterende optegnelser.

Udgiveren har forsynet dagbogen med en ordliste og en indledning, som mest koncentrerer sig om den sproglige

udvikling fra et stærkt dialektpræget skriftsprog hos faderen til et mere rigsmålspræget hos sønnen. En forudsætning for en sproghistorisk udnyttelse er imidlertid afskriverens loyalitet mod forlægget. Bent Jørgensen kan argumentere for, at det er reglen, som dog ikke er helt uden undtagelser.

Overleveringsforholdene betyder, at man som udgiveren primært må se *Elsmark-dagbogen* som et supplement til den ovennævnte fyldigere *Elstrup-dagbog*.

Hans Schultz Hansen

Inge Lise Rasmussen Pin: *Friederike Brun. En dansk-tysk forfatterindes liv*. (C.A. Reitzel, 1992). 182 s., 195 kr.

Friederike Brun, født Münter, levede fra 1765 til 1835, og hun var mor til den vidunderlige Ida, der var den store ungdomskærlighed for Johan Ludvig Heiberg.

Friederike var tysk af fødsel, faderen tysk præst i København, hun var begavet, smuk og forkælet, og der var med god grund forventning om et passende